

Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право
УДК 342.9

Діхтієвський Петро Васильович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного права і процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Dikhtievskiy Petro

*Doctor of Science in Law, Professor,
Head of the Department of administrative law and process
Educational and Scientific Institute of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0001-9452-5008*

Литвин Наталія Анатоліївна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Lytvyn Nataliia

*Doctor of Science in Law, Professor,
Professor of the Department of service and medical law
Educational and Scientific Institute of Law of
Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0000-0003-4199-1413*

Пашинський Володимир Йосипович

*доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права і процесу
Навчально-науковий інститут права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Pashynskiy Volodymyr

Doctor of Science in Law, Docent,

Professor of the Department of administrative law and process

Educational and Scientific Institute of Law of

Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-7349-2227

**ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В МЕХАНІЗМІ
ДЕМОКРАТИЧНОГО ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ: ТЕОРЕТИКО-
ПРАВОВИЙ АСПЕКТ
CIVIL SOCIETY IN THE MECHANISM OF DEMOCRATIC CIVIL
CONTROL: THEORETICAL AND LEGAL ASPECT**

Анотація. Вступ. В Указі Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2016 роки» окреслено, що становлення демократичної, правової та соціальної держави тісно пов'язане з розвитком громадянського суспільства як сфери суспільної діяльності громадян, що об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту прав та інтересів, досягнення спільного блага, у взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, політичними інститутами та бізнесом.

У вищезазначеній стратегії зафіксовано, що важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, через які громадяни та суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів.

Як показав досвід нашої держави з 2014 року, в Україні сформувався інститут громадянського суспільства, який виступає одним із вагомих суб'єктів забезпечення оборони держави та відсічі збройної агресії.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правове забезпечення щодо регулювання сфери демократичного цивільного контролю; 2) праці вітчизняних та зарубіжних авторів, що провадять свої науково-практичні дослідження у царині громадянського суспільства, зокрема щодо демократичного цивільного контролю.

В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: історичний (для визначення поняття «громадянське суспільство», яке має тривалу історію розвитку та неоднозначне тлумачення і підходи), формалізації, аналізу та синтезу (для визначення інструменту реалізації функції контролю громадянським суспільством над сектором безпеки і оборони); логічного узагальнення результатів (формулювання висновків).

Висновки. Громадянське суспільство сьогодні здобуває визнання елементу міцного фундаменту політичної системи. Законодавцем впроваджено інструмент реалізації функції контролю громадянським суспільством над сектором безпеки і оборони, а саме законодавче закріплення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Визначення повноважень суб'єктів демократичного цивільного контролю сприяє створенню ефективної системи забезпечення національної безпеки і оборони у відповідності до стандартів НАТО. Демократичний цивільний контроль має важливе значення для створення ефективної системи забезпечення національної безпеки і оборони держави. Громадянське суспільство в механізмі контролю над сектором безпеки і оборони відіграє суттєву роль. Через цей механізм здійснюється взаємодія між державою та суспільством.

Ключові слова: громадянське суспільство, демократичний цивільний контроль, сектор безпеки і оборони, взаємодія суспільства і держави, суб'єкти громадянського суспільства.

Summary. *Introduction. The Decree of the President of Ukraine "On the National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for*

2021-2016" outlines that the formation of a democratic, legal and social state is closely related to the development of civil society as a sphere of social activity of citizens who unite to adopt joint decisions, as well as protection of rights and interests, achievement of the common good, in cooperation with state authorities, local self-government bodies, political institutions and business.

The aforementioned strategy states that an important feature of the sustainability of civil society is the functioning of civil society institutions, through which citizens and social groups ensure self-organization, representation, realization and protection of rights and interests.

As the experience of our country since 2014 has shown, the institution of civil society has been formed in Ukraine, which acts as one of the important subjects of ensuring the defense of the state and repelling armed aggression.

Materials and methods. The research materials are: 1) normative and legal support for the regulation of the sphere of democratic civil control; 2) works of domestic and foreign authors conducting their scientific and practical research in the field of civil society, in particular regarding democratic civil control.

In the process of carrying out the research, the following scientific methods were used: historical (to define the concept of "civil society", which has a long history of development and ambiguous interpretation and approaches), formalization, analysis and synthesis (to define a tool for implementing the function of civil society control over the security sector and defense); logical generalization of results (formulation of conclusions).

Conclusions. Today, civil society is gaining recognition as an element of the solid foundation of the political system. The legislator introduced a tool for implementing the function of civil society control over the security and defense sector, namely the legislative consolidation of the system of democratic civilian control over the security and defense sector. Determining the powers of the subjects of democratic civilian control contributes to the creation of an effective system of ensuring national security and defense in accordance with NATO

standards. Democratic civilian control is important for the creation of an effective system of ensuring national security and defense of the state. Civil society plays a significant role in the mechanism of control over the security and defense sector. Through this mechanism, interaction between the state and society is carried out.

Key words: *civil society, democratic civilian control, security and defense sector, interaction between society and the state, subjects of civil society.*

Постановка проблеми. В Указі Президента України «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2016 роки» [1] окреслено, що становлення демократичної, правової та соціальної держави тісно пов'язане з розвитком громадянського суспільства як сфери суспільної діяльності громадян, що об'єднуються для прийняття спільних рішень, а також захисту прав та інтересів, досягнення спільного блага, у взаємодії з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, політичними інститутами та бізнесом.

У вищезазначеній стратегії зафіксовано, що важливою ознакою сталості громадянського суспільства є функціонування інститутів громадянського суспільства, через які громадяни та суспільні групи забезпечують самоорганізацію, представництво, реалізацію і захист прав та інтересів.

Як показав досвід нашої держави з 2014 року, в Україні сформувався інститут громадянського суспільства, який виступає одним із вагомих суб'єктів забезпечення оборони держави та відсічі збройної агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання становлення та функціонування громадянського суспільства завжди перебували в центрі наукових досліджень як юридичних, так і інших суспільних наук. Проблему громадянського суспільства у своїх працях досліджували українські вчені-правознавці С. Бобровнік [2], О. Богінч [3], В. Головченко [4], П. Євграфов

[5], В. Забігайло [6], А. Заєць [7], М. Козюбра [8], І. Коропатнік [9], В. Пашинський [10], П. Рабінович [11], О. Скрипнюк [12], Ю. Шемшученко [13], та деякі інші.

Метою статті є дослідження місця громадянського суспільства в механізмі демократичного цивільного контролю.

Виклад основного матеріалу. Поняття «громадянське суспільство» має тривалу історію розвитку та неоднозначне тлумачення і підходи.

Дж. Локк розглядав громадянське суспільство як форму державності, що має певний соціально-економічний і духовний зміст. У Т. Гоббса громадянське суспільство – це «союз індивідуальностей», у якому його члени набувають високих людських якостей. Ж.-Ж. Руссо називав «громадянським» суспільство, в якому громадяни користуються своїми правами безпосередньо, а не через представницькі інститути. Т. Пейн визначав його як сферу самореалізації приватних інтересів громадян. Г. Гегель відводив громадянському суспільству роль проміжної ланки між сім'єю та державою. К. Маркс визначав його як сукупність соціально-економічних відносин. Італійський мислитель А. Грамші вважав, що громадянське суспільство, як і держава, служить панівному класу у зміцненні його влади. Взаємовідносини держави і громадянського суспільства залежать від зрілості останнього: якщо громадянське суспільство розпливчасте і примітивне, то держава є його «зовнішньою формою». І лише в умовах зрілого громадянського суспільства його відносини з державою мають збалансований характер [14, с. 325].

Неоднозначно тлумачать «громадянське суспільство» і сучасні науковці. Зокрема, французький політолог Д. Кола відстоює погляд на громадянське суспільство як на синонім «політичного суспільства». К. Поппер основною ознакою вважає його відкритість. Е. Коен – обмежує його сферою соціальних відносин. Американський політолог О. Енкарнасон вважає громадянським суспільством сукупність інститутів – систему

організацій, створених індивідами для відстоювання своїх інтересів і цінностей. Ця система включає в себе і вільно створені за місцем проживання малочисельні організації громадян як асоціації, і ієрархічно організовані групи – загальнонаціональні спілки, етнічні асоціації тощо. Широкого розповсюдження набув запропонований і розвинутий А. де Токвілем підхід до визначення суті і трактування громадянського суспільства як недержавної сфери соціуму. А. де Токвіль виходив з того, що поділ між державою і громадянським суспільством є постійною характеристикою справді демократичного суспільства [14, с. 326].

Таким чином, суспільство визначалося та визначається як: 1) сукупність громадян (тотожність державі); 2) опозиція державі; 3) форма державності; 4) форма безпосереднього і прямого впливу на державні інститути; 5) ланка взаємовідносин з державою; 6) сукупність соціально-економічних відносин; 7) сфера політичних відносин; 8) сфера соціальних відносин тощо.

Громадянському суспільству притаманні наступні риси: - наявність розвиненої мережі різноманітних відносин між рівними, автономними в своїх діях суб'єктами (окремими громадянами та соціальними групами), які здійснюються без посередництва держави; - існування суспільних інститутів (громадських організацій, профспілок, структур місцевого самоврядування, незалежних ЗМІ та ін.), які відображають увесь спектр інтересів громадян та соціальних груп, захищають їх у стосунках з державою; - усталена система цінностей, в основі якої лежать цінності суспільного активізму, моральної і економічної автономії індивіду, сприйняття суспільства як самоцінності [15, с. 3].

Інститут громадянського суспільства виконує ряд важливих функцій, серед яких освітня, соціальна, захисна, контрольна та організаційна. Ефективне здійснення цих функцій сприяє формуванню та зміцненню громадянського суспільства.

У юридичній науці під функціями громадянського суспільства розуміють однорідні напрями діяльності його інститутів, зумовлені необхідністю задоволення об'єктивних потреб суспільства, окремих індивідів або їх колективних утворень [16, с. 74].

Акцентуємо увагу на функції контролю громадянського суспільства, яка на теперішній час в нашій державі, на наш погляд, є актуальною. Необхідною ознакою демократичної та правової держави стає функціонування демократичних інститутів та механізмів, що забезпечують можливість громадян впливати на формування державної політики, контролювати її та змінювати у разі необхідності.

Саме через функцію контролю є можливою взаємодія суспільства і держави. Це дозволяє вирішувати виникаючі проблеми між громадянами і державою шляхом використання визначених законом каналів взаємодії і взаємної відповідальності, слугує важливою умовою реалізації проголошеного Конституцією принципу народовладдя. Громадський контроль являє собою один із двох різновидів контролю соціального, другим видом якого виступає державний контроль. Ці різновиди соціального контролю володіють одночасно і подібними, і відмінними ознаками: єдність цілей і основних завдань, принципів здійснення поєднується із розбіжністю у способах виникнення, формах реалізації, у правовому характері результатів контролю та повноважень суб'єктів його здійснення. Як влучно зауважує Н. Нойхауз, без громадського контролю постійно б виникало питання: хто контролює контролерів? Вказане зауваження можна розуміти як вказівку на необхідність здійснення зовнішнього контролю над публічною владою, оскільки державний контроль може забезпечити лише контроль над державно владними інституціями з боку суб'єктів, які і самі є частиною державного апарату [17, с. 6].

На доктринальному рівні дану функцію називають функцією Локка або функція контролю за державною владою. Названа на честь Дж. Локка, який виступав за буржуазно-конституційну монархію і розподіл функцій влади: законодавча — належить парламенту, виконавча — суду й армії, реферативна — королю й міністрам. Законодавча влада є верховною. Заперечуючи вчення Т. Гоббса щодо абсолютного, необмеженого характеру державної влади, Дж. Локк доводив, що основним обов'язком держави, яка виникла на основі «договору», є дотримання «природного права», захист особистої свободи і приватної власності громадян. У праці «Два трактати про правління» Дж. Локк розглядав широкий комплекс проблем державної влади і громадянського суспільства, політичних свобод, законності. Враховуючи застереження Т. Гоббса, що природний стан може перетворитися на війну всіх проти всіх, Дж. Локк розглядає природний стан як перехідний, такий, що має змінитися на інший, безпечніший і стабільніший. Таким станом він вважає політичне або громадянське суспільство [16, с. 76].

Ця функція може бути віднесена до ранньої появи відмінностей між державним та приватним, коли потрібно гарантувати їх поділ та регулювати їх взаємодію. Закріплено невід'ємні права особистості, верховенство права чи демократичну процедуру прийняття рішень. Громадянське суспільство виступає як важливий додатковий нагляд та охоронець відносин між державним і приватним, державою та суспільством. У своїй ліберальній інтерпретації ця функція сприймається переважно в «захисному» форматі. Громадянське суспільство є своєрідним захисним щитом від державного втручання в соціальне та індивідуальне життя. Воно є частиною складної системи стримувань і противаг, безпосередньо взаємодіє з органами державної влади; спостерігає за політичними процесами, надає інформацію різним верствам населення і, в разі потреби, мобілізується проти конкретних

політичних рішень, взаємодіє з органами держави за демократичними правилами, а також несе відповідальність [16, с. 76].

Контроль громадянського суспільства над сектором безпеки і оборони є частиною демократичного цивільного контролю.

Поняття «демократичний цивільний контроль» вперше було зафіксовано в Законі України «Про національну безпеку України» [18], де визначено, що це комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних, кадрових та інших заходів для забезпечення верховенства права, законності, підзвітності, прозорості органів сектору безпеки і оборони та інших органів, діяльність яких пов'язана з обмеженням у визначених законом випадках прав і свобод людини, сприяння їх ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню національної безпеки України.

Вважаємо, що запровадження демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони, збройними силами обумовлене необхідністю поставити їх під контроль демократично обраної політичної, цивільної влади та громадянського суспільства, вивести збройні сили за межі політичної діяльності та політичної боротьби за владу, забезпечити законність у їх діяльності, дотримання прав і свобод людини, прав і свобод військовослужбовців [19, с. 225].

Демократичному цивільному контролю над сектором безпеки і оборони присвячено дослідження Коропатніка І.М. у більш вузькому аспекті, а саме взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України [20].

На думку Коропатніка І. М. метою взаємодії Збройних Сил України та громадянського суспільства є створення сприятливих умов для їх належного функціонування та розвитку: 1) з боку ЗС України – забезпечення захисту держави, громадянського суспільства загалом від загроз ззовні, а за необхідності – відсіч збройній агресії; 2) з боку громадянського суспільства

– забезпечення безпечного розвитку та задоволення власних потреб в умовах вільного розвитку особистості та впливу на напрями розвитку держави відповідно до викликів сучасності [20, с.428].

Метою цивільного демократичного контролю з боку громадянського суспільства є підпорядкування питань оборони наступним цілям держави – дотримання прав і свобод громадян, захисту людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх військових загроз, запобігання корупційним ризикам у сфері оборони, а також, попередження загрози для демократичних основ державності з боку сектору безпеки і оборони у вигляді незаконного втручання в політичні процеси, можливого військового перевороту.

Система цивільного контролю складається з контролю, що здійснюється Президентом України; контролю, що здійснюється Верховною Радою України; контролю, що здійснюється Радою національної безпеки і оборони України; контролю, що здійснюється Кабінетом Міністрів України, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування; судового контролю; громадського (суспільного) контролю.

Як бачимо, що одним із складових демократичного цивільного контролю є громадський контроль.

Предметом демократичного цивільного контролю є:

- дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина;
- зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони;
- стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами

матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період;

- ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони [18].

Система суб'єктів цивільного контролю в підсистемі громадського контролю включає: політичні партії та громадські організації; засоби масової інформації; громадяни України.

Суб'єкти громадянського суспільства здійснюють цивільний контроль за сектором безпеки і оборони у порядку, визначеному законодавством. Громадяни України беруть участь у здійсненні цивільного контролю: 1) через громадські об'єднання, членами яких вони є; 2) через депутатів місцевих рад; 3) особисто шляхом звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або до державних органів у визначеному законом порядку.

При цьому сфера громадського контролю може бути обмежена виключно Законом України «Про державну таємницю» [21].

Громадським організаціям для здійснення демократичного цивільного контролю гарантується можливість:

- отримувати в установленому порядку від державних органів, зокрема від керівників складових сектору безпеки і оборони, інформацію з питань діяльності складових сектору безпеки і оборони, крім інформації з обмеженим доступом;
- здійснювати дослідження з питань національної безпеки і оборони, публічно презентувати їх результати, створювати для цього громадські фонди, центри, колективи експертів тощо;
- проводити громадську експертизу проектів законів, рішень, програм, представляти свої висновки і пропозиції для розгляду відповідним державним органам;
- брати участь у громадських дискусіях та відкритих парламентських

слуханнях з питань діяльності і розвитку сектору безпеки і оборони, питань правового і соціального захисту військовослужбовців та працівників розвідувальних і правоохоронних органів, зокрема звільнених у запас чи відставку, учасників бойових дій та членів їх сімей [18].

Засоби масової інформації як суб'єкти громадянського суспільства, інформують суспільство про стан забезпечення національної безпеки і оборони через:

- висвітлення проблем у сфері національної безпеки і оборони на основі об'єктивної інформації про службу, життя і побут військовослужбовців, процеси, що відбуваються в армійському середовищі, формування громадської думки, сприяння підвищенню престижу служби захисників Вітчизни, зміцненню довіри суспільства до ЗС України, інших складових частин воєнної організації держави;
- поширення інформації отриманої інформації через пресу, радіо, телебачення, засоби глобальної інформаційної мережі Інтернет та в інший спосіб з дотриманням вимог законодавства щодо збереження державної таємниці;
- публікацію офіційних відповідей органів державної влади та військового управління на матеріали, що були оприлюднені раніше;
- інформаційну підтримку сил оборони та сприяння у здійсненні оборонної реформи з боку громадянського суспільства тощо [18].

Висновки. Громадянське суспільство сьогодні здобуває визнання елементу міцного фундаменту політичної системи.

Законодавцем впроваджено інструмент реалізації функції контролю громадянським суспільством над сектором безпеки і оборони, а саме законодавче закріплення системи демократичного цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Визначення повноважень суб'єктів демократичного цивільного контролю сприяє створенню ефективної

системи забезпечення національної безпеки і оборони у відповідності до стандартів НАТО. Демократичний цивільний контроль має важливе значення для створення ефективної системи забезпечення національної безпеки і оборони держави.

Громадянське суспільство в механізмі контролю над сектором безпеки і оборони відіграє суттєву роль. Через цей механізм здійснюється взаємодія між державою та суспільством.

Література

1. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : Указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n17> (дата звернення : 26.06.2023).
2. Бобровник С. В. Соціальна та юридична ефективність законодавства / С. В. Бобровник, Н. М. Оніщенко // *Законодавство: проблеми ефективності*. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наук. думка, 1995. 230 с.
3. Богініч О. Л. Громадянське суспільство України після Революції гідності: уроки та перспективи. *Правова держава*. 2018. Вип. 29. С. 63-70.
4. Головченко В.І. Від «Самостійної України» до союзу визволення України: нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст.: нариси з історії української соціал-демократії початку ХХ ст. Харків : Майдан, 1996. 190 с.
5. Євграфов П. Конституційний суд України: формування громадянського суспільства, демократичної, правової держави. *Роль Конституційного Суду в державі та суспільстві* : зб. міжнар. сем. 10-11 трав. 2001 р. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 7-18.

6. Забігайло В.К., Козюбра М.І. Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи. Київ: Вид. політ. літ-ри України, 1983. 158 с.
7. Заец А. П. Вопросы методики исследования эффективности республиканского законодательства. *Методологические проблемы юридической науки*. Киев : Наукова думка, 1990. С. 110-123.
8. Козюбра М. І. Теоретичні проблеми реалізації нової Конституції України. *Українське право*. 1996. Ч. 3 (5). С. 11-13.
9. Коропатнік І. М. Особливості адміністративно-правового статусу інститутів громадянського суспільства як суб'єктів взаємодії зі збройними силами України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 21. С. 37-40.
10. Пашинский В. И. Гражданское общество как субъект обеспечения обороны государства: современный опыт Украины. *Leges si Viata*. 2018. No 6/2. С. 71-76.
11. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник. Київ : Атіка, 2001. 47 с.
12. Скрипнюк О. В. Конституційні основи розвитку громадянського суспільства в Україні: досвід і перспективи. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 2. С. 15-20.
13. Шемшученко Ю.С. Громадянське суспільство. Юридична енциклопедія: в 6 т. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А-Г. 146 с.
14. Шайгородський Ю. Громадянське суспільство в Україні: чинники й особливості формування. *Сучасна українська політика*. 2013. № 28. С. 323-334.
15. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. Центр Разумкова. URL: https://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf (дата звернення: 26.06.2023)

16. Лотюк О. Функції громадянського суспільства в умовах євроінтеграції. *Вісник Конституційного Суду України*. 2014. №5. С. 72-78.
17. Косінов С. Контроль над публічною владою як функція громадянського суспільства. *Юрист України*. 2013. № 4 (25). С. 5-10.
18. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 №2469-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
19. Військове право України : підручник / кол. авторів ; за заг. ред. А. М. Колодія, О. В. Кривенка, В. Й. Пашинського. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 426 с.
20. Коропатнік І.М. Адміністративно-правові засади взаємодії громадянського суспільства і збройних сил України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2016. 440 с.
21. Про державну таємницю : Закон України від 21.01.1994 № 3855-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 16. Ст. 93.

References

1. Natsionalna stratehiia spriannia rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini na 2021-2026 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#n17> [in Ukrainian].
2. Bobrovnyk S. V. (1995). Sotsialna ta yurydychna efektyvnist zakonodavstva. *Zakonodavstvo: problemy efektyvnosti*. In-t derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho. Kyiv : Nauk. Dumka. 230 p. [in Ukrainian].
3. Bohinich O. L. (2018). Hromadianske suspilstvo Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti: uroky ta perspektyvy. *Pravova derzhava*. Vol. 29. P. 63-70. [in Ukrainian].
4. Holovchenko V.I. (1996). Vid «Samostiinoi Ukrainy» do soiuzu vyzvolennia Ukrainy: narysy z istorii ukrainskoi sotsial-demokratii pochatku XX st.: narysy z istorii ukrainskoi sotsial-demokratii pochatku XX st. Kharkiv : Maidan. 190 p. [in Ukrainian].

5. Yevhrafov P. (2001). Konstytutsiinyi sud Ukrainy: formuvannia hromadianskoho suspilstva, demokratychnoi, pravovoi derzhavy. Rol Konstytutsiinoho Sudu v derzhavi ta suspilstvi : zb. mizhnar. sem. Kyiv : Yurinkom Inter. P. 7-18. [in Ukrainian].
6. Zabihailo V.K., Koziubra M.I. (1983). Demokratiia, prava i svobody: realnist i ideolohichni mify. Kyiv : Vyd. polit. lit-ry Ukrainy. 158 p. [in Ukrainian].
7. Zaets A. P. (1990). Voprosy metodiki issledovanyia effektivnosti respublikanskoho zakonodatelstva. Metodolohycheskye problemy yursdicheskoy nauki. Kyev : Naukova dumka. P.110-123. [in Russian].
8. Koziubra M. I. (1996). Teoretychni problemy realizatsii novoi Konstytutsii Ukrainy. Ukrainske pravo. 3 (5). P. 11-13. [in Ukrainian].
9. Koropatnik I. M. (2016). Osoblyvosti administratyvno-pravovoho statusu instytutiv hromadianskoho suspilstva yak subiektiv vzaiemodii zi zbroinymy sylamy Ukrainy. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia. Vol. 21. P. 37-40. [in Ukrainian].
10. Pashynskiy V. Y. (2018). Hrazhdanskoe obshchestvo kak subyekt obespecheniya oborony hosudarstva: sovremenniy opyt Ukrainy. Legea si Viata. No 6/2. P. 71-76. [in Russian].
11. Rabinovych P.M. (2001). Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy : navch. posibnyk. Kyiv : Atika. 47 p. [in Ukrainian].
12. Skrypniuk O. V. (2011). Konstytutsiini osnovy rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: dosvid i perspektyvy. Biuletten Ministerstva yustytisii Ukrainy. [in Ukrainian].
13. Shemshuchenko Yu. S. (1998). Hromadianske suspilstvo. Yurydychna entsyklopediia : v 6 t. Kyiv : Ukr. entsykl. T. 1: A-G. 146 p. [in Ukrainian].
14. Shaihorodskiy Yu. (2013). Hromadianske suspilstvo v Ukraini: chynnyky y osoblyvosti formuvannia. Suchasna ukrainska polityka. № 28. P. 323-334. [in Ukrainian].

15. Iakymenko Yu. Hromadianske suspilstvo v Ukrainy: osnovni kharakterystyky. Tsentrazumkova. URL: https://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf. [in Ukrainian].
16. Lotiuk O. (2014). Funktsii hromadianskoho suspilstva v umovakh yevrointehratsii. Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy. №5. P. 72-78. [in Ukrainian].
17. Kosinov S. (2013). Kontrol nad publichnoiu vladoiu yak funktsiia hromadianskoho suspilstva. Yuryst Ukrainy. № 4(25). P. 5-10. [in Ukrainian].
18. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21.06.2018 №2469-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].
19. Kolodiy A. M., Kryvenko O. V., Pashynskiyi. (2019). Viiskove pravo Ukrainy : pidruchnyk Kyiv. NUOU im. Ivana Cherniakhovskoho. 426 p. [in Ukrainian].
20. Koropatnik I.M. (2016). Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii hromadianskoho suspilstva i zbroinykh syl Ukrainy: dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. Kyiv. 440 p. [in Ukrainian].
21. Pro derzhavnu taiemnytsiu : Zakon Ukrainy vid 21.01.1994 № 3855-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].